

MATUS LÁSZLÓ

Országos Evangélikus Gyűjtemény Budapest

Aetas 39. évf. 2024. 2. szám, 72–85.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.2.72-85

www.aetas.hu

„A lélek ugyan kész, de a test erőtlen”

Szlovák pátensmozgalom Pest-Budán, avagy hogyan lett az igazságszerető szíjgyártó a nemzet tanítója

ABSTRACT. “Although the spirit is ready, the body is weak.” *The Slovak Patent Movement at Pest-Buda, or How a Righteous Saddler Became the Teacher of the Nation.* Ján Pravdoľub Bella (1836–1924) was a journeyman saddler, innkeeper, then schoolteacher, as well as the notary of the Slovak pro-patent Lutheran congregation in Pest in the early 1860s. Slovak historians used his example to emphasize the connection between patriotism and pro-patent beliefs. Archival sources indicate, however, that this idealized image of Bella is based on his own self-representation. The primary factor in Bella’s decisions was the sense of duty of a family man, and he used the connections he built during the patent conflict to further his career. Important conclusions can also be drawn by examining the fate of the Bella family, which is considered to be part of the Slovak national pantheon. Ján’s father and brothers lived apart from the national movement in Pest or abroad, where their Slovak identity and their nostalgic longing for their homeland could only be expressed through poetry.

Keywords: *Lutheran, nation, patent conflict, Pest-Buda, Bella family*

1959-ben a szlovák evangélikus egyház megünnepelte a Protestáns Pátens százéves jubileumát.¹ Magyarországon nem tudunk intézményes évfordulós kommemorizációról, de tanulmányköteteket adtak ki a jubileum alkalmából. Jellemzően nem a pátent, hanem az azt elutasító autonomisták mozgalmát emelték ki,² hangsúlyozva, hogy az 1867-es kiegyezés előharcáról volt szó. A szlovákok patentális vagy pátenspárti lelkészeikről emlékeztek meg, a magyar historikusok a protestáns ellenállást politikai tőkévé konvertáló politikusokról írták történeteiket.³ Egyik oldalon sem szokás megidézni azokat a laikus személyeket, akik az egyházközségeken vívták helyi harcaikat. Ezúttal egyikükről lesz szó, a szlovák patentális civilek legismertebb alakjáról, a szíjártó mesterlegényből iskolai tanítóvá avanzáló Ján Pravdoľub (Igazságszerető) Belláról, aki Pest-Budán egyháztag, majd gyülekezeti jegyző volt az 1860-as évek első felében. Mivel korábbi feldolgozásokból ismert, hogy a pesti eseményekben nemzethű szlovákok⁴ is szerepet vállaltak, feltehető, hogy a pátensharc nemzeti

¹ Štrba: *Patentálne boje v Oravskom senioráte*, 111.

² Baráth–Fürj: *A protestáns pátens és kora*, i. m.

³ A kiegyezés korának több politikusa is a pátensharcra indította el pályafutását. Lásd például: Révész: *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából*, i. m.

⁴ A magyar nyelvnek nincs szava a szlovák *národovec* (nemzetfi). A „nemzethű szlovákok” kifejezés használatos például a szlovák nemzeti mozgalom tagjainak megnevezésére. Az entuziaszta is szóba került *terminus technicus*ként. Lásd ehhez: Ábrahám: *Megmaradni vagy beolvadni?* 24.; Halász:

közösségformáló élmény volt Pest-Budán, és utólag – nem utolsósorban éppen Bellának köszönhetően – közösségformáló emlékké is vált. Igyekeztek általa kézzelfoghatóvá tenni, hogy egy szlovák nemzeti aktivista imázsához hozzátartozott a pátenzpártiság és fordítva. Előzetes feltevések alapján ráadásul úgy tűnt, Bellát éppen a pátensharc élménye tette nemzetileg elkötelezetté, s közvetve, mint később látni fogjuk, a nemzet tanítójává. Példájával alátámaszthatjuk, hogy a pátensmozgalom fellendítette a nemzeti aktivitást. Márpedig szükségünk van hasonló precedensekre, mert a szlovák etnicitás és a nemzethű lojalitás távolról sem volt magától értetődő, amint ezt kimutatta például Peter Macho tanulmánya Rózsahegy és Lipótszentmiklós esetében.⁵

Luther és a magyarón-betyárok

Nem könnyű azonban a korabeli diskurzusokban felismerni és igazolni ezeket az összefüggéseket. Egy példával illusztrálom a nehézséget. A tanulmány címében szereplő idézetet⁶ Ján Pravdoľub Bella több visszaemlékezésében is leírta, s feltehetőleg sűrűn hangoztatta. A szlovák nemzeti mozgalom káderhiányát jellemezte ezzel az idézettel, valamint – nagyobb összefüggésben – a vonakodó támogatást a „nép” részéről. Vallási és nemzeti hit összekapcsolására is utalt azonban Bella, s ez a viszony egészen zavarba ejtő értelmezésekre vezetett az érintett nemzethű szlovákok esetében. Ilyen volt Ján Mičátek tanító⁷ imája a szlovák nemzethez, amelyet pátenzpárti eseményeket taglaló passzusok között vetett papírra:

„Szlovák nemzetem! Istennek hála, hogy a hitedért és a megváltásodért vívott élet-halál harcban felélesztetted a hit rettenthetetlen lovagját, Luther vetélytársát, aki lemondva minden kényelméről, nagyszerű harcot vívott, s az Úr segédelmével legyőzte a farizeusok, uniópártiak, szentháromságtagadók, magyarón-betyárok világát. Te, mint Izráel őrzője, nem alszol, nem szunyókálsz, őrizd kis nyájadat, mely ezen hatalmas világ előtt tanúságot tett az igazságról. Oldozz fel minket, ha hitünk és tantételeink árulói lennénk, s vezess mindannyiunkat a Te békés kikötődbe, mely felülmúl minden képzeletet.”⁸

Ebben a pátensharc kontextusában született nemzeti fohászban egyetlen szó sem esik a pátensről. Összefoglalóan elmagyarosodott betyároknak nevezett képmutatók, kálvinizálók és szentháromságtagadók ellen harcol a hit lovagja, aki a német reformátor szláv riválisa, s feltehetőleg tüzes nemzeti fantáziálás szüleménye. A páten viszály leírása ily módon éppen arra hívja fel a figyelmünket, hogy milyen változatos és adaptív formákban jelenhetett meg az etnokonfesszionális viszonyrendszer. Jelen esetben a pátensharcnak nevezett eseménysorozat azon fázisát ismerhetjük fel, amikor az 1860. májusi felfüggesztés után a patentalsókat összetartani igyekvő szlovák mozgalom új és újabb, az idézetben olvasható vádakkal támadta az autonóm egyházi vezetőket. Később pedig a pozsonyi szlovák egyházkerület

Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí, i. m.; Pichler: *A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti gondolkodás*, i. m.

⁵ Macho: *Ružomberčania vo svetle polemiky o patriotizme a nacionalizme*, i. m.

⁶ Bibliai idézet, Máté ev. 26-41.

⁷ Ján Mičátek (1837–1905) Kiszácson volt tanító.

⁸ Az idézet Ján Branisláv Mičátek kéziratoss naplójából származik. A naplót tudomásom szerint az Evangélikus Könyvtár megvásárolta egy gyűjtőtől, ezután egy ideig az Evangélikus Levéltárban volt. Jelenlegi lelőhelyéről nincs információ. A napló feltehetőleg megegyezik a következő tanulmányban hivatkozott forrással: Šišmiš: *Národné symboly očami Jána Branislava Mičatka*, i. m. Šišmiš szerint a naplót az 1990-es évek elején az Újvidéki Városi Történeti Levéltár (Istorijski arhiv grada Novi Sad) őrizte a Mičátek hagyatékban.

felszámolásáért cserébe azt kérték, hogy az autonomista szuperintendensek (konkrétan Geduly Lajos és Székács József) esküdjenek a protestáns unió ellen⁹ s a három-egy Isten mellett.

Ennek az eskünek a helyi viszonyokra alkalmazott verzióját megtaláljuk a pesti szlovák evangélikus levéltári anyagban. Bella és Jozef Podhradský lelkész a páténstől az autonómiához éppen visszalépett szlovák gyülekezet nevében terjesztették a pest-budai esperesség ülése elé 1862 áprilisában. Nem szerepelt benne a Szentháromság, s egy nyelvvédelmi követelést iktattak be. Megegyezés esetén így hangzott volna Székács esküje a pesti egyházban:

„Én, Székács József ünnepélyesen kötelezem magam, hogy az Ágostai hitvallású evangélikus egyházat a kálvinistával, azaz a helvét hitvallású egyházzal egyesíteni nem akarom, a lutheránusok kálvinizálása ellen minden erőmmel fellépek, és fiatal papjaimat is, hogy népünket ne kálvinizálják, az ágostai hitvallásra fogom kötelezni. Ágostai hitvallásunk minden hitelét igaznak, a Szentírásból származónak ismerem el. Ami pedig a szlovák egyházi nyelvet illeti, mindegyik rám bízott szlovák gyülekezetben, esperességben és a kerületben a magyar hittársakéval egyenjogú elbírálást minden erőmmel bevezetni és védelmezni fogom úgy az egyházban, mint az alsóbb és felsőbb iskolákban. Mindezt a nagyhírű Pesti Szlovák Ágostai Hitvallású Evangélikus Gyülekezet lelkiismeretének megnyugtatóására, tiszteletteljes kérésére aláírással megerősítem, és a nevezett gyülekezetnek az itteni városi esperesség útján hozzám benyújtott írásos kérelmére, miszerint ahhoz egyidejűleg csatlakozik, szuperintendenciám ölébe készségesen fogadom.”¹⁰

Ez az eskü sohasem hangzott el, már az egyházmegyei gyűlés megtiltotta, hogy egyáltalán a szuperintendens elé betérjessenek egy ilyen ultimátumot. A pesti egyházi viszonyok azonban még ennél is meglepőbb fejleményeket tartogattak. 1862 augusztusában az autonómiapárti szlovákok is Székácsnak szegezték a kérdést, vajon miért változtatták meg a korábbi esküszöveget a szuperintendensek beiktatásánál. Másik oldalról pedig az érdemes megfontolásra, hogy az idézett esküszöveget betérjesztő és az uniós törekvések ellen többször protestáló lelkész, Jozef Podhradský, miután fegyelmi eljárással leváltották tisztségéből, egy ideig református vallású katonák tábori püspöke volt evangélikus papként.

„Hej, hogyha akkor már kész lett volna a szibériai vasút!”¹¹

Az esküügy és a viszály súlypontjának áthelyezése az egyházszerkezési kérdésekről a protestáns unióra vagy a dogmatikai ellentétekre nem helyi fejlemény volt; általában jellemezte a pátensmozgalmat. A pesti gyülekezet szerepét azonban kiemelte központi helyzete, ezért az itt zajló események tétje és súlya is nagy volt. Szétválása vagy szétválasztása pátens-, illetve autonómiapárti frakcióra akkor kezdődött meg, amikor a páténst már jó másfél éve hatályon kívül helyezték.¹² Az 1861. november 17-i puccs, melyet a pest-budai egyházmegye támogatott, megkísérelte leváltani az 1860 januárja óta a pátens alapján koordinált szlovák gyülekezet vezetőit. Ekkor, 1861 őszen azonban már jól látszott, hogy Pesten nem a pátens, hanem régóta fennálló személyi és anyagi ellenérdekek alapján szerveződtek frakciók, sőt újabb

⁹ Kertész: *Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években*, i. m.; Szász: *A protestáns unió mozgalom története a dualizmus korában*, i. m.

¹⁰ Eskümintá szlovák nyelven, 1862. április. EOL, Pesti Egyház Levéltára, Vegyes gyülekezettörténeti iratok, 26–20. Pátens, 13. csomó

¹¹ Az Oroszországba való kiteleplés ötletét felidéző mondat Bellától. Bella, Ján Pravdoľub: Zápisky (miesto dennika) Národný archív v Martine, sign. 38 E 13.

¹² Ehhez lásd: Matus: *„Barom ómeltósága” esete a „pánszlávok zászlaját lobogtató iparlovagokkal”*, 119–121.

feltevés szerint a pesti pátensharc egy templomalapítvány hozamának elszámolása miatt robbant ki, mert a lekötött tőkepenzkek kezelését az új egyházalkotmány alapján felül kellett volna vizsgálni.¹³ Ez a rovancs lehetett az oka, hogy számos pesti szlovák nemzeti szimpatizánst annak ellenére az autonomisták oldalán találunk, hogy pátens támogatóknak hitték őket.¹⁴ Ez a szlovák nemzetieknek okozott csalódást, amikor összekapcsolták a szlovák evangélikus szecessziót (a császári rendelet hatálya alatt a szlovák liturgikus nyelvhasználat alapján szervezett önálló egyházmegyék és kerület ügyét) és a felekezetek feletti szlovák Memorandum és Okolie mozgalmat.¹⁵ A pesti szlovák és szláv közélet szervezői, „hírhedt pán-szlávok” tehát aktívan bekapcsolódtak a helyi egyházi viszályba. 1862 őszéig a patentalis pozsonyi szuperintendens, Karol Kuzmány és a nyitrai esperes, Jozef Miloslav Hurban is instruálta a pesti szlovákokat. Az egyházi többséggel való kapcsolattartásról nem csupán a levelezés tanúskodik, jellemzéséhez analógiára is támaszkodhatunk. A pátensmozgalom, illetve annak elágazása etnokonfessionális irányba a Dunán inneni evangélikus egyházkerület területén egy szlovák papi hálózat erősen kézben tartott akciója volt. Komoly szervező munka állt a háttérben, és nagyon sok múlott a helyi lelkesen és esperesen. Jól dokumentálja ezt egy 1959-es forrásközlés az árvai patentalis esperességről. Levelezésből tudjuk, hogy Kuzmány szuperintendens 1859 őszétől 1860 teléig folyamatos kapcsolatban állt Liptó, Turóc, Hont, Bars, Nógrád és Nyitra szeniorjaival. Informálta őket a pátensügrről, arról is például, hogy a külföldi egyházi és világi folyóiratok hogyan értékelték a pátens. Rendszeres és szigorúan bizalmas leveleiben pontos, részletekbe menő instrukciókat adott gyűlések össze-, illetve össze nem hívására, küldöttségek összeállítására, választásokra és arra is, mit tartalmazzon a császárhoz, valamint a Leo Thun-Hohenstein gróf vallás- és oktatásügyi miniszternek küldendő köszönőlevél. Kérte, hogy adjanak be a minisztériumhoz egy kérvényt az egyházkerület székhelyével kapcsolatban, mert Besztercebányát alkalmasabb központnak tartotta a pátensben kijelölt Pozsonynál. Az indokláshoz is iránymutatást adott. Felvázolta az autonóm agitációval szemben alkalmazandó stratégiát. Külön és többször kitért szuperintendenssé választására. Még azt is megírta, milyen érveket hozzanak fel mellette, és hogy

¹³ Erről legújabban: Demmel–Matus: *Hajótörtek a lutheránus szigeten, 174–175.*, valamint Molda: *Jozef Podhradský, 82–84.*

¹⁴ Alexander Vrchofský, a Matuška fivérek és Dr. Ján Zimány esetében nemzethű szlovákok azt feltételezték, hogy a szlovák gyülekezeti alapítványokban való érdekeltség miatt álltak az autonómia oldalára. Pravdofub: Zápisky (miesto dennika) Národný archív v Martine, sign. 38 E 13.

¹⁵ Például: „A megalapított szlovák-evangélikus egyház képes lenne kiharcolni, megszerezni és biztosítani számunkra az „Okoliet”. (Az Okolie a követelt szlovák autonóm közigazgatási kerület elnevezése.) Pauliny-Tóth: *Listy Maríne Hodžovej*. 10. levél. Podhradský a *Horká medicína* című írásában csak akkor látja működőképesnek az egyházat, ha nyelvek alapján szervezik meg, és alulul szlovák szuperintendencia. [Podhradský] *Čo delá Autonomia, w Pessti? anebo horká medicjna z apathéky prawdy pro rozkusowanau cjrkew ewang. slowenskau w Pessti*, 7. A szlovák nemzeti mozgalom két fontos alapdokumentuma a Szlovák Nemzet Memoranduma és a Bécsi Memorandum. A bennük megfogalmazott követelések képezték 1918-ig a szlovák politikai programot. A Szlovák Nemzet Memorandumát 1861. június 6–7-én a Turócszentmártonban tartott gyűlésen tárgyalta meg és fogadta el egy huszonnégy tagú bizottság. A magyarra fordított iratot küldöttség adta át június végén a parlament alelnökének, Tisza Kálmánnak. Az országgyűlés az emlékiratot nem tárgyalta, de erre nem is volt lehetősége, mert az uralkodó augusztus 22-én feloszlatta. Miután a szlovák nemzet memorandumát az országgyűlés nem tárgyalta, az akció szervezői az uralkodóhoz nyújtották be, aki véleményezésre leküldte a magyarországi kormányzervekhez. A Helytartótanácsban alakított bizottság jelentésében nem támogatta, a követelések közül végül néhány nyelvi és kulturális valósult meg.

mindenképp említsék meg a porosz királytól kapott nagy aranymedálját, mert az hat a népre.¹⁶

Ami azonban a pesti gyülekezettel való kapcsolattartást illeti, árnyalnunk kell a képet. Podhradský bukása után Kuzmány és Hurban levelei azt sugallják, hogy a pátenstpárti vezetők reménytelennek látták a pesti szlovákok helyzetét, s valóban, az autonomista támadások egyre képtelenebb fejleményekhez vezettek. A pátenst pártján megmaradt, lelkes nélküli kis gyülekezet-töredéket kitiltották az egyházi épületekből, még a fatárolót sem használhatták az összejövetelekre. Az egyenlőtlen küzdelem annyira elkedvetlenített egyes egyháztagokat, hogy amikor a *Sokol* második évfolyamában megjelent egy az Amur vidékét Eldorádóként bemutató cikk, Bella apósa, a fogadós Matej Fábry kész volt azonnal kiköltözni. Bellát emiatt elküldték Bécsbe az orosz nagykövethez, hogy megtudakolja, mi a módja a kitelepülésnek. Az irreális elképzelésből végül semmi sem lett, pedig Fábry és Bella tizenöt családot toborzott a szibériai kompániába, köztük a gyülekezethez nem is kötődő személyeket.¹⁷

A legidősebb štúrista

Jozef Podhradský lelkes az 1860-as évek elején fontos szereplője volt a szlovák evangélikus és nemzeti közéletnek. Vitathatatlan érdemei voltak a pesti gyülekezet önállósodásában és ehhez az infrastruktúra megteremtésében, amivel Ján Kollár elképzeléseit váltotta valóra.¹⁸ A pátensharcban az élvonalba tartozott, hiszen társszerkesztője és szerzője volt a szlovák pátenstaplaknak. Személyisége azonban támadási felületet kínált; azzal vádolták, hogy zsarnok, aki kénye-kedve szerint kinevezi a presbitereket. Magánélete miatt is bírálták, mert közeli unokatestvérét vette feleségül, majd halála után annak hűgával házasodott össze. Pletykálták, hogy éppen házassági ügye miatt állt Kuzmány oldalára. Egy dolog bizonyos: nem volt konszenzuális személy, aki képes lett volna a forrongást lecsillapítani. Tovább rontotta Podhradský megítélését incselkedése a pánszlávizmussal és a pravoszláviával.¹⁹ Ő vezette be a Cirill és Metódot ábrázoló gyülekezeti pecsétet a cirill betűs „Dicsőség az Úrnak” felirattal.²⁰ S ez nem csupán egy múltó affér volt, mert Újvidékre költözése után áttért, és bekapcsolódott a szerb autonómia mozgalomba, s az utolsó élő štúristaként hunyt el 1915-ben. Cseh nyelven adott ki pravoszláv katekizmust, s a szlovákokat a pravoszlávia révén gondolta egyesíteni. Peste végül egy lejárató kampány és egy fegyelmi ügy során szabadult meg tőle az autonómiapárti esperesség. Közvetlenül a magyar lelkes, később bányai szuperintendens adott neki ultimátumot: vagy önként távozik, vagy sehol nem kap többé alkalmazást – közölte vele állítólag Székács József, és hozzátette, ő felkötné magát Podhradský helyében.²¹

Helyzetét tömören jellemezte a nemzeti mozgalom szemszögéből Viliam Pauliny-Tóth: „Podhradskýt teljesen elpusztították – Pesten már tehetetlen. Egyetlen ember sincs a pártján. Ez itt szélhámosok gyülekezete – de sajnos, be kell látni, sok mindennek ő maga az oka.”²² Arról, hogy Podhradský mennyire megtört a támadások alatt, korábbi bizalmasa,

¹⁶ Štrba: *Patentálne boje v Oravskom senioráte*, 113.

¹⁷ Hodnoverné prispievky k dejinám patentálnych bojov cirkvi niekdy evanjelickej slovenskej v Pešti, z rokov 1861-1864. *Zaznačil súčasný švedok a spoludejateľ Ján Pravdoľub Bella v Ružomberku 1904.* EOL Pesti Szlovák Egyház. Vegyes gyülekezettörténeti iratok. 26. doboz

¹⁸ Demmel–Matus: *Hajótöröttek a lutheránus szigeten*, 165–170.

¹⁹ Az előbbihez: Podhradský: *Tajná historia panslavizmu vóbec, a uhorských Slovákov zlášte*, i. m.

²⁰ Ján Bobula építési és kulturális vállalkozó egy időben cirill betűkkel írta alá a nevét.

²¹ Bella levele Székács Józsefhez. 1862. június 3. EOL, Pesti Egyház Levéltára, Vegyes gyülekezettörténeti iratok, 30. doboz. Pátens, 13. csomó

²² Kačírek: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne*, 175.; Pauliny-Tóth: *Listy Maríne Hodžovej*, 5. levél

Bella tanúskodik. Egy levelében megosztotta gyanúját, miszerint az egész vizzály oka az es-perességben éppen a lelkész személye volt, nem is a pátens: „Ha az Úristen minket mihamarabb meg nem szabadít Podhradskýtól, nem tudom, mit kezdjünk, sőt azt állítom, hogy mindezen komédia csak eszköz Podhradský félreállítására.” Ugyanakkor felrótta neki, hogy ő, aki képes lett volna inkább a halált választani, mintsem elfogadni Székácsék kompetenciáját, aki soha nem akarta elismerni joghatóságukat, mégis eltúrte ezt a megalázó felfüggesztést. Ráadásul pesti párthíveit is kiábrándította, amikor Bécsből azt írta nekik 1862 szeptemberében, hogy nyugodt lelkiismerettel csatlakozzanak az autonómiához.²³ Túl azon, hogy milyen vehemenciával támadták a szlovák lelkészt, aligha szükséges bizonygatni, hogy a pátensnek egy kiegyensúlyozó személyiség esetén sem volt esélye; már a legelvakultabb pátenshívők sem bíztak a sikerben. Ján Francisci, Karol Kuzmány és Jozef Miloslav Hurban 1863-ban alkudoztak az autonomistákkal, mert jobb esélyeket láttak egy megegyezésben, mint egy egyoldalú uralkodói döntésben, ami végül is 1867-ben bekövetkezett.²⁴

Podhradský távozása után kényszerből lett Bella a közösség vezetője és az ügyek intézője, hiszen minden jelölt elutasította a lelkészi hivatalt.²⁵ Kuzmány éppen erre utalva panaszkodott, hogy hivatalosan nincs kinek küldenie a leveleket. Ez a Bella időszak 1861 nyarától-őszétől 1864 őszéig tartott. Ekkor volt a legszorosabb az együttműködés a nemzethű szlovákokkal, mert Viliam Pauliny-Tóth-tal a személyes jó viszony folytán Bella volt a kapcsolattartó. Pauliny-Tóth Szokolcára távozása után Ján Francisci lett a szlovák nemzeti mozgalom informális képviselője Pest-Budán, s Bella vele is szorosan együttműködött.²⁶ Kapcsolatuk még szorosabb lett, amikor Francisci a szlovák gyülekezet világi vezetői tisztségét elvállalta.

²³ Idézi: Kačirek: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne*, 176.

²⁴ Kačirek: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875, 172–173*. Bujnáknak narrációja szerint a pátenspártiak ugyanazt akarták, mint az autonomisták, csak ők nem fejjel mentek a falnak. Amit az autonómok vagy pátensellenzők erőszakkal, azt ők törvényesen akarták elérni. Bujnák: *Dr. Karol Kuzmány. Život a dielo*, 160. Štrba kommentárja a mozgalom nemzeti karakterét emeli ki – úgy vélte, az egyházakat szerető papok csak azért voltak nagy hívei a pátensnek, mert erős várat láttak benne az autonomisták magyarizációs törekvéseivel szemben. Štrba: *Patentálne boje v Oravskom senioráte*, 114. Jozef Podhradský is belátta: vagy megegyeznek és csatlakoznak a helyi, pest-budai seniorátushoz, vagy izoláltan kell élet-halál harcot vívniuk a függetlenségükért. Kačirek: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875*, 174.

²⁵ Ján Borbist, Daniel Bachátot, sőt kétségbeesett próbálkozással Kuzmányt és Hurbant is próbálták megnyerni lelkésznek, de senki nem vállalkozott erre a szinte reménytelen feladatra. Közben Székács József kijelölte Ján Polereczkýt autonóm adminisztrátornak, amire válaszul Kuzmány már szuperintendensként kinevezte Hodža káplánját, Matej Hudecet, aki meg is érkezett Pestre, de amikor felmérte a viszonyokat, távozott. Podhradský megürcült helyét szívesen elfoglalta volna az ambíciózus szlovák tanító, Ján Mastič, s vele egy rövid ideig lelkészi adminisztrátorként számoltak is, két-kulacsos és kiszámíthatatlan természetű miatt azonban komolyan nem jött szóba. Szellemi vezetőként feltűnt még a vattakészítő, majd kávéház üzemeltető Melfelber testvérek egyike, illetve Kollár régi harcostársa, a pátens miatt újra aktivizálódó Ján Bohurád pesti polgár és szatócs. Mindkettőjük levelezett a nemzetiekkel és a patentalis szuperintendenssel. Hodnoverné príspevky k dejinám patentálnych bojovv cirkvi niekdy evanjelickej slovenskej v Pešti, z rokov 1861–1864. Zaznačil súčasný svedok a spoludejateľ Ján Pravdoľub Bella v Ružomberku 1904. Evangélikus Országos Levéltár. Pesti Szlovák Egyház. Vegyes gyülekezetérténeti iratok. 26–30.; Pamiatky z bojov peštianskej slov. evanjelickej cirkev. Zaznačil Ján Pravdoľub Bella ako očítý svedok a spolubojovník. Evangélikus Országos Levéltár. Pesti Szlovák Egyház. Vegyes gyülekezetérténeti iratok. 26–30.

²⁶ Az egyház nevében járt Budán Pálffy „gubernátornál”, Bécsben a császárnál, Zainer hercegnél. Bella, Ján Pravdoľub: Zápisky (miesto dennika) Národný archív v Martine, sign. 38 E 13. Francisci később a pozsonyi szuperintendencia felügyelője lett, lásd: Viršinská: *Evanjeliccká cirkev a. v. v Uhorsku a*

„Eluntam magam a kaptafánál, szívesen lennék rektor úr!”²⁷

Bella szerepvállalása új szemszöveget kínál számunkra. Láttunk példát az egyháztagok reményvesztettségére és a kitalásra buzdító lelkész önfeladására is. A kedvezőtlen körülmények között kevesen tartottak ki, s motivációjukról kevés ismerettel rendelkezünk. Bella esetében a lojalitás háttérben nemzeti elkötelezettséget feltételezünk, amennyiben életútján és főleg annak nemzetiesített változatán végigtekintünk. Megfontoltságra int azonban, hogy szinte minden beszámoló Bella önreprezentációjának eredménye. Akkor exponálta magát, amikor a pest-budai esperesség 1861. február 27–28-ra meghirdetett egy békéltető közgyűlést, s ezen egyetlen pátenspártiként megjelent, majd fel is szólalt magyar nyelven. Kubinyi Ferenc, a pesti pátenspárti szlovákok legeltökéltebb ellenfele így ábrázolta őt: „...sápadt arcú fiatalember, a szakadó párt egyik legbuzgóbb híve és apostola, a patentalis töredék jegyzője”, a mozgalom tagja, még ha csak második vonalbeli értelmiségi is, akinek érvelése felülemelkedett a helyi vitákon.²⁸ Ezt az alapvetően pozitív képet rajzolta róla az amúgy vitriolos tollú Kubinyi, mintha a méltó ellenfelet tisztelné benne. Bella azután imázsépítő történeteiben sokáig és szívesen idézte magáról ezt a jellemzést. Kétségtelen, ez a jelenet és helytállása a pesti viszályban híressé tette. Az evangélikus egyházban nevét mindenhol ismerték, bárhová került későbbi élete során, híre mindig megelőzte, s szlovák környezetben általában jól fogadták. Ráadásul az 1880-as évek végétől érezte a testi és szellemi hanyatlást, s mivel félt emlékezete romlásától, többször, különböző változatokban megírta élettörténetét, s korábbi visszaemlékezéseit is kompilálva újraközölte.

A pátens pesti időszakáról nem csak emlékeit osztotta meg. Nyugdíjas éveiben összeállított egy dokumentumgyűjteményt, mellyel több évtizedes késéssel igyekezett ellenpontozni Kubinyi Ferenc kis könyvét a pesti „pánszlávokról”. Azonban a gyűjteményben közölt levelek mind Bella, mind levelezőpartnerei részéről arra hívják fel a figyelmet, hogy igyekezett pozíciójából előnyt is kovácsolni. Az egyházi ügyek intézése során rendszeresen támogatást kért szokatlan tervéhez: iparomsterből iskolatanító szeretett volna lenni.²⁹ Idővel, 1864-ben sikerrel járt, ugyanis a korszak tanügyi viszonyai nem követelték meg, hogy végzettséget igazoljon; csupán egy vizsgát kellett letennie egy jóindulatú esperesi bizottság előtt.³⁰ Kapcsolati tőkéje és hozzájárulása a szlovák nyelvű művelődéshez biztosította számára a befogadást a „szlovák egyházi és nemzeti oktatás műhelyébe”, a „nemzet napszamosainak karába”, ahogyan jellemzik ezt a hivatást a korabeli szlovák megemlékezések.³¹ A kulcsmozzanat ebben a recepcióban a nemzeti aktivista múlt és rátermettség volt. Félreértés ne essék, érdemeit és nemzeti elkötelezettségét semmiképp sem szabad elvitatni. Nem egzisztenciális érdekből volt nemzethű szlovák, amint ezt Hurbanhoz írt érzelmes és nyíltan őszinte levele igazolja. Figyelemre érdemes, hogy a címzett esperes egyedülként igyekezett megakadályozni a

Slováci v druhej polovici 19. storočia, 106. Pálffy Móric gróf altábornagy a helytartótanácsot vezető helytartó volt.

²⁷ Bella Hurbanhoz írt leveléből. Mařovčik: *Ján Pravdoľub Bella (Prispevok k životopisu)*, 77–79.

²⁸ Kubinyi: *Pesti autonóm szláv egyház szenvedéseinek története a XIX. században*, 24–25.

²⁹ Lásd a 25. lábjegyzetet. Kubinyiéval ellentétben Bella dokumentumgyűjteménye sohasem jelent meg.

³⁰ A tanítói hivatásról, a szakma presztízsről, az elvárt képzettségről és javadalmakról: Demmel: *A szlovák nemzet születése*, 52–56.

³¹ Lásd a nekrológokat, például: *Naše rovy. Ján Pravdoľub Bella*. Cirkevné listy, 1924. 122–126.

teológiából képzetlen mesterlegény és kocsmáros alkalmazását bármilyen iskolában.³² Talán éppen ez a levél volt az elutasításhoz az indítók, mert Bella a tanítót iparosnak, az iskolát pedig műhelynek nevezte. Az előzményekről azt közölte, hogy már 1859-ben tanítónak készült, még hozzá éppen Pestre. Karol Martinek³³ Podhradský helyére pályázott, s Liptóból azzal csábította el Bellát, hogy kitaníttatja őt, és rábízta a pesti iskolát. Martinek ugyan nem került Pestre, de később Podhradský is ígért Bellának tanítói állást, sőt ezzel beszélte le egy házassági kísérletről. Végül 1864 októberében Kuzmány ajánlásával, a pozsonyi patentalis szuperintendencia területén az árvai Párnica gyülekezet tanítója lett. Saját bevallása szerint 1848 óta belülről iskolát nem látott, mégis rábíztak százhusz diákot. 1868-ban a nyitrai eszterességi területén, Kosztoľnán (Nagyvegyházas) kapott meghívást iskolatanítónak. Egy újabb pesti tartózkodás során Szeberényi András csábította el Békéscsabára (1874. március 17-én költözött oda), ahol nagyüzemi oktatás folyt az árvaihoz vagy a nyitraihoz képest; tizenhatan tanítottak a városban, és még nyolcan a tanyákon.

Bella ugyan visszaemlékezéseiben panaszkodott a békéscsabai viszonyokra, hosszú vándorlásai után mégis itt eresztett gyökeret. Huszonkét év iskolai szolgálat után nyugdíjazták, majd két évig trnovi lelkész fiánál lakott feleségével, ám a honvagy miatt végül visszaköltöztek Békéscsabára. Felesége halála után hagyta csak el végleg az alföldi szlovák várost. Másik fia, a rózsashegyi lelkész, majd Pozsony megyei zsupán vette magához, s Pozsonyban halt meg 1924-ben.

Bellák Pesten

Bella pályamódosítása az 1860-as évek közepén tehát sikeres volt, köszönhetően az ajánló személyeknek. Abban, hogy a váltás gördülékeny volt, a pátenzpártiság és a nemzeti elkötelezettség mellett nagy szerepet játszott a családi háttér. Ami a lipcészentmiklósi Bellákat illeti, mintha a nemzethű szlovák család prototípusát testesítették volna meg. Az édesapa, Jozef Pravdosláv Bella szücsmester volt, aki a szabadságharc idején háromnegyed évet töltött fogságban pánszlávizmussal vádja miatt. Szlovák és cseh irodalmat olvasott, egyesületek tagja és anyagi támogatója volt, és szinte mindenkit ismert, aki számított a szlovák mozgalomban. Látogatta Ján Kollárt, sőt nagy szerepe volt abban, hogy a pesti lelkészt megpróbálták Lipcészentmiklósról csábítani. Kapcsolatban állt a Štúristákkal, baráti viszonyt ápolt Michal Miloslav Hodžával. Gyermekének szlovák nemzeti keresztnévet adott, beavatva ezzel őket a nemzeti közösségbe.³⁴ A fiúgyermek, habár a legkisebb kivételével nem tanulhattak tovább, az atyai házból megkapták a szellemi és kulturális hagyatékot: a kapcsolathálót és a konvenciókat az eligazodáshoz a szlovák evangélikus társadalomban, valamint iparos hivatást a megélhetéshez. Amint a későbbi életutak igazolják, a fiúgyermek örökölte az édesapa irodalmi ambícióját, a vágyat a műveltség és az önkifejezés iránt, előtérben az anyanyelv művelésével. Kulturális aktivitásuk a versírás mellett amatőr színjátszásban is megmutatkozott. A nagyreményű ifjacról így áradozott Viliam Pauliny-Tóth 1862. szeptember elején: „[Pesten] Vásár volt, és így más derekasabb földijeink is itt voltak. Mégpedig a lipcés Bella

³² 1868-ban kosztoľnai tanítói meghívását Hurban próbálta meghiúsítani. Írt a helyi lelkész Ján Trokánknak, hogy egy szíjas és kocsmáros nem lehet alkalmas a tanításra. Bella végül elfogálhatta a hivatalt. Bella, Ján Pravdoľub: Zápisky (mesto dennika) Národný archív v Martine, sign. 38 E 13.

³³ 1836–1837-ben tanult a bécsi teológián, 1848-ban iskolatanító, később lelkész volt.

³⁴ Jozef Bohusláv, Daniel Ctiboh, Ján Pravdoľub, Peter Dobrosláv, Ondrej Miloslav, Mária Božetech, Zuzanna Všemila. „Tagadhatatlan, hogy az ilyen nevek sok esetben döntően hatottak tulajdonosának a jellemfejlődésére.” Bella, Ján Pravdoľub: Zápisky (mesto dennika) Národný archív v Martine, sign. 38 E 13.

család. Az a fiatal Jozef kiváló fickó; öröm látni egy ilyen szlovák polgárságot.”³⁵ Úgy látszik, ekkor még inkább Ján bátyjáért, Jozefért rajongott, pedig ekkor már szorosan együttműködött Jánnal.

Ezzel a háttérrel látszólag egyenes vonalú volt Ján Pravdoľub Bella útja a pátens-szervezkedéssel összekapcsolt nemzeti identitáspolitikai mozgalomhoz. Felsorolni is nehéz lenne a településeket, ahol szíjgyártó inasévei során megfordult, és sok helyen, de leginkább Pesten kapcsolódott a kiterjedt hálózathoz. Besztercebányán apja barátját, a lelkes szlovákot, Samo Kellnert látogatta, s Ondrej Radlinskýval, a Tatran kalendárium szerkesztőjével tartott kapcsolatot. A szülői házból jól ismert Ján Franciscival is találkozott a városban. 1853–1854-ben megjárta Lévát, Miskolcot, Dunaföldvárt és Dunavecset, majd első alkalommal Pestre érkezett, amikor a krími háború miatt nagy kereslet lett a bőrgyártók iránt. 1855-ig itt dolgozott. Apjának Pesten is voltak barátai, elsősorban az ugyancsak liptói származású Ján Bohurád pesti szatócs, a pesti szlovák evangélikusok egyik vezető alakja. Bohurád mutatta be a szintén Liptóból jött Ján Mastič tanítónak, valamint Jozef Podhradský lelkésznek; az utóbbival bizalmas viszonyba került. Összejárt a liptói pap családból származó jogászhallgató Matuška fivérekkal és más szlovák diákokkal. Apja tanácsára kiterjesztette kapcsolatrendszerét az evangélikus közösségen túlra is; a terézvárosi káplánt, neves író, Ján Palárikot látogatta, s nála megismerte Jozef Viktorint. Részt vett Adolf Dobrianský szláv értelmiségi teadélutánjain. Már szó esett róla, hogy élénk kapcsolatban állt a pesti pátensegyház védelmében szerepet vállaló Viliam Pauliny-Tóth-tal és Ján Franciscival. Látogatta a pesti szlovák kulturális és társasági eseményeket, törzsvendég volt a szlovákok körében népszerű fogadóknak és kávéházakban.³⁶

Karrierje azonban csak a végpont, a felső-magyarországi és békéscsabai tanítói hivatás felől volt egyenes vonalú. Számos sorseseemény vezethette volna más pályára. Az útkeresésben az ismétlődő elemet a Pestre való visszatérés, az újra- és újrakezdés sémája jelentette. Szemléletes példája ennek, s akár szlovák kötődése igazolásaként is felhasználható, a debreceni megkísértés. A civis városban, magyar környezetben két helyen is eltöltött összesen két évet, s nem csupán jól érezte magát, hanem egy – feltehetően magyar – mester lányával majdnem össze is házasították. A menyegző elől szökött Pestre, ahol a sok szlovák ismerős között mégis inkább otthon érezte magát. Egy másik alkalommal, 1859-ben beleszeretett egy lányba. Úgy tervezte, hogy hazaköltözve Liptószentmiklóstra szíjgyártóként önállósodik, és családot alapít. Szülei azonban megakadályozták a házasságot, ezért Nyíregyházán, Nagykállón és újra Debrecenen keresztül ismét Pesten kötött ki. Huszonöt éves volt 1861-ben, amikor a pesti szlovák egyháztag, Matej Fábry lányát feleségül vette. Mivel ekkor a vasút elterjedése miatt a szíjgyártó ipar hanyatlott, a házasság egyben szakmaváltást is jelentett. Apósa fogadós vállalkozásába társult be, majd rövidesen önállósodott, és először a Váci úton, majd az Üllői úton nyitott kocsmát. Az Üllői úti vállalkozás helyválasztásában szerepet játszott, hogy ugyanabban a házban, az emeleten volt a Černokňazník székhelye. A szlovák élelapp szerzőjeként és társszerkesztőjeként is ismert Bella, akit ráadásul a pátensgyülekezetben vállalt feladatok is leterheltek, rövidesen eladósodott és tönkrement. Ő maga ismerte el memoárjában, hogy egyházi és nemzeti mozgalmi szerepvállalása miatt elhanyagolta az üzletet.

A különböző Bella biográfiákban ezután a kudarc után az Árva vármegyei tanítói meghívás a következő állomás, s valóban, mintha a hosszú útkeresés lezárása s a nemzeti hivatás

³⁵ Pauliny-Tóth: *Listy Maríne Hodžovej*, 10. levél

³⁶ Wyskidenský, Matej Fábry, a Melfelber testvérek és egy rövid ideig Bella működtetett kocsmát vagy kávézót, ahova a szlovák evangélikusok jártak. Bella: *Niektoré rozpomienky z rokov 1858–64*, 520–523.

beteljesítése lenne ez a sorsfordító momentum. Azonban az indíték ennél prózaibb lehetett. Bella valóban állást keresett, s kénytelen volt visszavonulni a gyülekezeti élettől, mert napi megélhetési gondjai voltak. Jegyzői fizetést már nem kapott, egyéb bevétellel nem rendelkezett, s a csődbe ment kocsmák utáni adósság is rendezésre várt. Dobrianskýtól, a Helytartótanács tanácsosától kért segítséget, aki beajánlotta a Pest–Losonc közötti vasút építéséhez építési ügyintézőnek. Bellának kilátása volt arra, hogy vállalkozóként is foglalkoztassa a vállalat, ami a kor viszonyai között a gyors meggazdagodás reményével kecsegtetett. Azonban mentorát váratlanul áthelyezték Bécsbe a kancelláriához. Bella elbizonytalanodott, mert ekkor, 1864 augusztusában érkezett a párncai meghívás. Nehezen hozta meg a döntést, még Bécsbe is elment Dobrianský után, hogy tanácsát kérje. A bátyuska pályája azonban éppen leáldozott, s már kilátásban volt nyugdíjazása, ezért nem hitegette pártfogoltját, azt ajánlotta, válassza a tanítói állást.³⁷

Az életút következő elágazását a kutatók általában nemzeti vonatkozása miatt szokták kiemelni, mert Bella a szlovák mozgalomhoz köthető pénzügyi tevékenységénél kezdett dolgozni. Az újabb váltásnak azonban egyéb relevanciája is van. Úgy tűnik, a tanítói hivatástudat még háttérbe szorult Pest és az ottani kulturális és társadalmi kínálat mögött. Bella Árva után Nyitra megyében tanított, de nem szokta meg még a falusi tanítói létet, s azt remélte, három fia iskoláztatását is jobban szolgálja a nagyváros. Nős testvére, Daniel, barátai, valamint felesége rokonai is Pesten éltek, s ráadásul ekkor választották meg szlovák lelkésznek a Bella család jó ismerősét, Daniel Bachátot. Úgy is mondhatnánk, szinte haza tért tehát Bella, amikor jelentkezett 1873-ban Ján Bobulánál, aki szlovák, német és magyar nyelvű levelezőt keresett a Slovenije bank helyi fiókjába. Május-júniusban az egész család Pestre költözött. A bankfiók azonban rövidesen csődbe ment, mert – Bella szerint – Bobula alkalmatlan volt a vezetésére. Bella ezután visszatért az oktatáshoz, s tanítónak telepedett le Békéscsabán, a biztos megélhetést nyújtó szlovák városban. Többé már nem kísérletezett Pesttel.

Jelentéktelen momentumnak tűnik, de elgondolkodtató Bella egy korábbi próbálkozása irodalmi téren. Palárik révén lett rajongója a színházi életnek, s kezdett színmű írásába. Nem ismerjük motivációját, de valamilyen okból kifolyólag magyar nyelven kísérletezett, s egyik munkáját a magyar színház igazgatójának, valamint Vahot Imrének is elküldte valamikor az 1850-es évek második felében. Az utóbbi pár soros, mérsékelten elismerő értékelést küldött vissza. Egyelőre rejtély, miért részesítette előnyben Bella a magyar nyelvet. Nem vallott ez arra az aktivistára, aki ez idő tájt egy pesti szlovák bálon szemrehányást tett a Matuška testvéreknek, amiért nem tökéletesítik szlovák nyelvtudásukat, így nem számíthat majd rájuk a nemzet.³⁸

Összegezhetjük, hogy bizonyos körülmények kombinációja esetén Bella lehetett volna liptószentmiklósi szücsmester, vasúti építési vállalkozó, kocsmáros vagy banktisztviselő, esetleg másodvonalbeli magyar író is. Mondhatjuk, hogy ezek kontrafaktuális feltevések, de éppen a család története mégiscsak alátámasztja ezen lehetőségek meglétét. Úgy is mondhatnánk, hogy a nemzeti emlékezet formálói előszeretettel, de mégis csak némi elnéző sajnálkozással idézték fel a nagy reményű familiát, mert az elvárt elhivatottsággal végül egyikük sem futott be nemzeti karriert.

Az elsőszülött fiútól, Jozef Bohuslvtól (Istendicsőitő, 1832–1876) várták a kitérőt a családot jól ismerők, ő azonban a szisztematikus nemzeti munka helyett a rebellisek kalandos életét választotta. Állítólag egy szerelmi csalódás is szerepet játszott abban, hogy nemzetközi

³⁷ Bella, Ján Pravdoľub: Zápisky (miesto dennika) Národný archív v Martine, sign. 38 E 13. 16. 1864 nyarán történt események ismertetése.

³⁸ Bella, Ján Pravdoľub: Zápisky (miesto dennika) Národný archív v Martine, sign. 38 E 13. 16.

szabadságharcos hálózat tagja lett. Részt vett a lengyel, majd a szerb felkelésben, a bolgárok mellett harcolt a mohamedán törökök ellen, s a Balkánon hunyt el egy ütközetben 1876-ban.³⁹

Daniel Ctiboh (Istentisztelő) az 1850-es évek első felében Pesten dolgozott mint szabósegéd. 1854-ben besorozták, rövidesen hadnaggyá, majd főhadnaggyá nevezték ki, később le szerelt, és hivatalnok lett a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumban (1867). Innen ment nyugdíjba, a század végén saját házikójában élt Újpesten.⁴⁰

Peter Dobroslav (Jóhírű, 1844–1819), a negyedszülött fiú hozta meg a családi áldozatot, s a szülői házban maradt, amikor apja már nem bírta egyedül vinni az ipart. Agglegényként kitartott a szülők mellett tizenkét évig. Az 1873-as nagy krach miatt azonban a vállalat csődbe ment, és az egész Liptószentmiklóson maradt családrész, az idős szülők és Peter Budára költözött. Az idősebb hivatalnok fivér, Daniel szerzett rapidíjas állást az öccsének a fent nevezett minisztériumban. Peter magyarul csak úgy-ahogy tudott, de szorgalmas volt és jókedélyű társasági férfi, ezért a különböző képesítő tanfolyamok elvégzése után vasúti tisztviselő lett. 1877-ben megházasodott, és tizenkét év külszolgálat után bekerült a budapesti igazgatósági központba. A fővárost haláláig már nem hagyta el. Fiatalkori színész ambícióit is kiélte, amatőr előadásokon lépett fel, s ötvenhárom évesen újra nyitotta költészeti pályáját is Horal álnéven. Posztumusz elismert költője lett a szlovák irodalomnak.⁴¹

A legkisebb fiú, Ondrej Miloslav (1851–1903) az egyetlen volt, aki már iskolákat végezhetett. Pályáját Budán kezdte káplánként, majd egy rövid ideig Pesten volt tanító. Ezután tábori lelkész lett, egy ideig Prágában élt, végül Krakkóban telepedett le. Neves költő lett, legelismertebb a fivére között.⁴²

Tény tehát, és ezt a Bellák nemzeti érdemeit kiemelni igyekvő történészek is hangsúlyozzák, hogy a család minden férfitagja, még a nemzeti mártírként számon tartott családfő is feladta a felső-magyarországi szlovák kisvárosi iparos létet és a nemzeti aktivitást. Pest-Buda, avagy Budapest – Jozef kivételével – mindannyiuk életében fontos helyszín volt hosszabb-rövidebb, de mindenképp meghatározó ideig. Danielt, a két szülőt és Petert itt is temették el, az utóbbiakat Farkasréten. Szűkebb szülőföldjére egyik Bella sem tért vissza, s egyedül Ján nyugszik Szlovákia területén. Jegyezzük meg, a fivérékétől eltért a leánytestvérek sorsa; ők szülőföldjükön maradtak, helyi szlovák iparosokhoz mentek feleségül. Maria Božetech unokája a híres drámaíró, Ivan Stodola, Zuzanna Všemila neves színésznő lett, verseket írt, és unokája volt Dušan Palka zeneszerző.⁴³

Az utolsó Matica tag

Ján Pravdolub Bella életútját és kapcsolatát a pesti pátensharccal több szempontból vizsgáltuk. Kétségtelen, hogy ennek az életpályának jelentéstörténete attól lett, hogy a szlovák nemzeti hagyomány alakítói az egyház és a nemzet eredendő küldetésén dolgozó tanítók karába sorolta be Bellát. Története azonban mégiscsak inkább attól lesz paradigmátikus, ahogyan a szlovák nemzeti eszme legelszántabb képviselőitől, Hodžától, Hurbantól és Franciscitól,

³⁹ Rodina básnikov. Národné Noviny, 43. I. évf. (1912) 135. sz.; Brtáň: *Z osudov liptovských národovcov v roku meruôsmom*, 139.

⁴⁰ Brtáň: *Z osudov liptovských národovcov v roku meruôsmom*, 141.

⁴¹ Kollai: *Szlovákok a korzón, 186–189.*; Brtáň: *Z osudov liptovských národovcov v roku meruôsmom*, 141.; Peter Bella Horal. Národné noviny, 51. évf. (1920) 137. sz. 3.

⁴² Brtáň: *Z osudov liptovských národovcov v roku meruôsmom*, 141.

⁴³ Brtáň: *Z osudov liptovských národovcov v roku meruôsmom*, 139–141.

a mérsékeltbb Paulinyt át a Szeberényiekig, Liptóból Pesten át Békéscsabáig jutott el, hogy azután életútja minden fontos színterétől távoli helyen, Pozsonyban végezze azt be.

Ennek a fejlődésnek a kulcshelyszíne általában Pest és különösen a pesti szlovák pártenszövetség gyülekezete volt, mégpedig abban az értelemben, ahogyan klerikális kisvárosi egyházközségből világi nagyvárosivá vált. Az ősgyülekezet Ján Kollár és utódja, Jozef Podhradský műve volt. Gyülekezetalapító és -építő lelkészek voltak, akik a szlovák evangélikus eklézsiák között vezető, központi szerepet szántak a pestinek. S ha majd, ahogyan hitték, megépül az új templom a Kerepesi úton, az ország szlovák evangélikusainak szakrális székhelye lesz. A templomot azonban már Székács püspök, Kubinyi Ferenc felügyelő és a frissen megválasztott „templómépítő” lelkész, a hazafias szlovák Elefánt Mihály fejezte be.

A pártenszövetség ugyanis alapítványi pénzügyi viták során felszínre hozta a szlovák egyházközségi szolidaritás alternatív felfogását, mely a szecesszió helyett a kooperációt helyezte előtérbe. Ez az irányzat „*pest-budai tót-magyar eklézsiaként*” az 1820-as évek végéig megfigyelhető a forrásokban; Kollár ekkor szorította ki képviselőit a gyülekezetéből.⁴⁴ Búvápatakként azután az 1860-as évekig csordogált ez az áramlat Pesten. Feltörésének szemléletes eseménye volt, amikor a pártenszövetség Cirill-Metódos pecsétjét lecserélték Kubinyi Ferenc bélyegzőjére 1864-ben.

Ahogy a vezetők s a lelkészi hivatás felfogása, a helyszín is megváltozott. Az 1860-as évek Pest-Budája már nem a reformkori kisváros volt: a fejlődés és a népességnövekedés dinamikája felülírta az alapítók nagyraábránduló terveit. Akár sorszerűséget is láthatunk abban, hogy egyikük sem Pesten nyugszik; otthonukat itt nem találták meg. Jegyezzük meg: így vagy úgy ez az összes szlovák tanítóra és káplánra is igaz. Az alapítók örökségének hordozói az urbanizálódó környezetben elszigetelődtek, s a szlovák nemzeti mozgalmak eszméje a centrumtól a peremterületek szlovák honos övezeteibe szorult vissza. Pest feladásának egészen jellegzetes metaforája a Bellák sorsa, ahogyan kirajzva Liptóból és meghonosodva a fővárosban szlovákságuk háziasszonyként egzotikumává vált, s csupán lírai és nosztalgikus verselésben jutott felszínre.

Ebben az akkulturációban osztályrészes volt Ján Pravdoľub is, annak ellenére, hogy a fivérek közül egyetlenként lett szlovák nemzeti aktivista. Tudatosítanunk kell azonban, hogy a korszakban ez a létmód távolról sem számított evidenciának, és távol álljon tőlünk, hogy bármilyen értékítéletet rendeljünk hozzá. Elgondolkodtató viszont, hogy milyen személyes élményminőséget képviselhetett a hétköznapiak során, ha egy pesti lakos megélhette és reprezentálhatta a többségtől eltérő etnikulturális hagyományait. És még egy nehézség állt a nemzeti elkötelezettség útjában. Kevés civil nemzethű szlovák „kiváltsága” volt a házasság révén szerzett javak birtoklása, mely hozzájárult az eredményes és ügybuzgó nemzeti politizáláshoz. Bizalmasan vallotta ezt meg Pauliny-Tóth egy levelében, amikor fiatal és született magyar nejeéről ír, aki nem kényszeríti őt kenyérkeresetre, hanem elnézi neki, hogy az ő vagyonát nemzeti célokra költi. Őszinte szavai vonatkoztathatók Bella esetére is: Éppen akkor tudott aktív egyházi, nemzeti és kulturális szerepet vállalni, amikor a felesége révén kapott hozományból nyitott kocsmák tehermentesítették a kenyérkereset mindennapi terheitől. Amint a vagyon elolvadt, új és jövedelmező hivatást kellett keresnie. A Bella életút emblematikus sorseseeménye végül éppen ez a kényszerű kompromisszum lett, amit inkább a családfői felelősség felismerése s kevésbé a pártenszövetség és a szlovák nemzeti elkötelezettség motivált. S bár a Kollár által még szlovák Palesztinának elkeresztelt és autonómiapárti

⁴⁴ Matus: *Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben*, i. m.

Békésben eresztett gyökeret, az alföldi régió etnokonfeszziális kultúrája valójában nagyon távol állt mind a pátenspártiságtól, mind a szlovák fundamentalista nacionalizmustól.

A Matica slovenská korelnöki címét viszont senki sem vitatta el tőle, pedig valójában nem érdemelte ki. A tragikus sorsú szlovák kulturális intézmény újrarendítési kísérletének részeként próbálta meg František Kabina felkutatni a még élő tagokat. Már 1910-ben is egyedül Ján jelentkezett a felhívásra, holott Pavol Mudroň és František Víťazoslav Sasinek még élt, nem is beszélve I. Ferenc József alapító tagról. Nem került azonban szóba Zsilinszky Mihály, egykori államtitkár és evangélikus egyházi vezető neve, aki 1872-ben lépett be a Maticába. 1924-ben tehát Bella az utolsó ismert „maticásként” hunyt el, valójában azonban utolsó előtiként, mert Zsilinszky egy évvel túlélte őt.⁴⁵

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Národný archív v Martine, sign. 38 E 13 Ján Pravdoľub: Zápisky (miesto dennika)
Evangélikus Országos Levéltár (EOL)
Pesti Szlovák Egyház. Vegyes gyűlekezettörténeti iratok.

Nyomtatott források

Kabina, František: *Matica Slovenská*. Národné noviny. XLI. évf. (1910) 32. sz.
Kubinyi Ferenc, id.: *Pesti autonóm szlávegyház szüneteseinek története a XIX. században*. Pest: Herz János, 1866.
Náše rovny. Ján Pravdoľub Bella. Cirkevné listy, 1924. 122–126.
Pauliny-Tóth, Viliam: *Listy Maríne Hodžovej*. Zlatý fond denníka SME, 2010. https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1359/Pauliny-Toth_Listy-Marine-Hodzovej/1 (Letöltés: 2024. február 26.)
Peter Bella Horal. Národné noviny, 51. évf. (1920) 137. sz. 3.
[Podhradský, Jozef] *Čo delá Autonómia w Pessti? anebo horká medicjna z apathéky prawdy pro rozkusowanau cjrkew ewang. slowenskau w Pessti. W Pessti*. Tiskem Trattner-Károlyiho 1862.
Podhradský, Jozef: *Tajná historia panslavizmu vôbec, a uhorských Slovákov zlášte*. V novom Sade: Platonova štamparija, 1868.
Slovenské pohľady, 1922.
Národné noviny, 1910, 1912, 1920.
Cirkevné listy, 1924.

Szakirodalom

Ábrahám Barna: *Megmaradni vagy beolvadni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében*. Pozsony: Kalligram, 2016.
Baráth Béla Levente – Fürj Zoltán (szerk.): *A protestáns pátenés és kora: Tanulmányok és források a pátensharc 150. évfordulója alkalmából*. Debrecen: Dr. Harsányi András Alapítvány, 2010.
Brtáň, Rudo: *Z osudov liptovských národovcov v roku meruôsmom*. In: Lenko, Július (red.): *Zore nad Kriváňom*. Sborník o minulosti Liptova z príležitosti stého výročia Žiadostí slovenského národa v Lípt. Sv. Mikuláš 10. mája 1848. Liptovský Sv. Mikuláš: Prípravný výbor celoštátnych osláv 100. výročia „Žiadostí slovenského národa” a 30. výročia liptovskosvätomikuláškkej rezolúcie, 1948. 119–141.
Bujnák, Pavol: *Dr. Karol Kuzmány. Život a dielo*. Zlatý fond denníka SME, 2009. https://zlatyfond.sme.sk/dielo/992/Bujnak_Dr-Karol-Kuzmany-Zivot-a-dielo/1 (Letöltés: 2024. február 26.)

⁴⁵ Kabina: *Matica Slovenská*, i. m. ; Kabináról: Katona: *Két nemzedék*, i. m. Kmet: *Híd a magyar-szlovák kulturális kapcsolatokban*, 6100.

- Demmel József: *A szlovák nemzet születése. Ludovit Štúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Pozsony: Kalligram, 2011.
- Demmel József – Matus László: *Hajótöröttek a lutheránus szigeten – A pesti szlovák evangélikus templom és a hozzá kapcsolódó sorsok*. In: Hatós Pál (szerk.): *Ismeretlen Budapestek. Kis történetek a város nagy múltjából*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2023. 157–180.
- Halász, Iván: *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Kalligram, 2011.
- Kačírek, Luboš: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875*. Kor/ridor Könyvek – Kor/ridor Könyvek. Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete Békéscsaba – Vyskumný ústav Slovákov v Maďarsku Békešská Čaba. Budapest: Croatica, 2016.
- Katona Csaba: *Két nemzedék. Egy apa–fiú konfliktus háttere*. *Sic Itur Ad Astra*, (2006) 3–4. sz. 209–236.
- Kertész Botond: *Protestáns uniókisérlet Magyarországon az 1840-es években*. *Protestáns Szemle*, 59. (6. új) évf. (1997) 4. sz. 256–302.
- Kmeť, Miroslav: *Híd a magyar–szlovák kulturális kapcsolatokban. A történész és politikus Zsilinszky Mihály*. *Barátság*, 16. évf. (2009) 3. sz. 6099–6101.
- Kocák, Michal: *Jozef Podhradský*. *Nový život*, 25. (1973) č. 1. 51–72.
- Kollai István: *Szlovákok a korzón – Szlovák írók és költők Budapest élménye*. In: Hatós Pál (szerk.): *Ismeretlen Budapestek. Kis történetek a város nagy múltjából*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2023. 183–220.
- Macho, Peter: *Ružomberčania vo svetle polemiky o patriotizme a nacionalizme*. In: Dzuriak, Karol – Žatkuliak, Jozef (zost.): *Prínos osobností Liptova pre históriu a súčasnosť*. Liptovský Mikuláš: Kníhnicna Gašpara Fejérpataky-Belopotockého v Liptovskom Mikuláši pre Združenie Liptov, 2000. 27–35.
- Matovčík, Augustin: *Ján Pravdoľub Bella (Príspevok k životopisu)*. *Slováci v zahraničí*. (1983) č. 9. 65–83.
- Matus László: *Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben*. *Világtörténet. Új folyam* (2000) ősz–tél, 61–73.
- Matus László: *„Barom öméltósága” esete a „pánszlávok zászlaját lobogtató iparlovagokkal.” Pesti szlovákok irracionális küzdelme protestáns páténsért*. In: Matus László: *A tudós könyvmoly, a bakonyi vadkan és a maláriás vasutas. Tanulmányok Magyarország szlovák történelméről*. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2020. 113–138.
- Molda, Rastislav: *Jozef Podhradský - Z Pešťbudína do Nohého Sadu*. In: Golian, Ján – Molda, Rastislav a kol.: *[ne]obyčajný život farára*. Banská Bystrica: Society for HumanStudies, 2018. 77–99.
- Pichler, Tibor: *A magyarországi politikai kultúra és a szlovák nemzeti gondolkodás*. *Kor/ridor*, 1. (2014.) 3. sz. 5–24.
- Révész Imre: *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1957.
- Šišmiš, Milan: *Národné symboly očami Jána Branislava Mičatka*. *Genealogicko-heraldický hlas*, II. (1992) č. 1–2. 5–11.
- Štrba, Ján: *Patentálne boje v Oravskom senioráte*. *Cirkevné listy*, 72. (1959) č. 7–8. 111–114, č. 9. 137–141, č. 11. 172–176.
- Szász Lajos: *A protestáns unió mozgalom története a dualizmus korában*. *Egyháztörténeti Szemle*, 18. évf. (2017) 4. sz. 5–41.
- Víršínská, Miriam: *Evanjelická cirkev a. v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia*. Martin: Matica slovenská. 2011.